

ALFÖLDY JENŐ
**Költészet és valóság
 a hatvanas években**

A hatvanas évek elején kezdődött az a folyamat, amelyet négy évvel a forradalom elfojtása után konszolidációnak neveztek. Az évtized eleje siralmas képet nyújt a visszatekintőnek. Elszomorító volt a helyzet, ha 1956 nyarával, kora őszével hasonlítjuk össze. Az irodalomnak lényeges szerepe volt a forradalomban, s a költőket, írókat külön is megbüntette a kontraszelektációs irodalompolitika.

Ötvenhat tavaszától őszeig még napvilágot láthattak olyan lírai művek is, amelyek 1948 óta az asztalfiókban várták feltámadásukat. Ekkor, '56-ban jelent meg Weöres Sándortól *A hallgatás tornya*, Kálnokytól a *Lázás csillagon*, Jékelytől a *Tilalmas kert*, Nemes Nagy Ágnestől a *Szárzavillám*. E költők 1948-tól csak a műfordításban és a gyerekirodalomban hallathatták hangjukat. Juhász Ferencről *A tenyészet országa* (1956) és Nagy Lászlótól a *Deres majális* (1957) óta szintén csak a hatvanas évek közepén jelent meg új verseskötet. A forradalom leverését követően ezek a nevek megint évekre elsüllyedtek. De nemcsak ezek. A megtorlástól tartva sokan külföldre menekültek. Igaz, hogy a sematikus irodalom is eltűnt szem elől, de a „szocialista realizmus” lényegében továbbra is a hivatalos értékelés elvi alapja maradt. A revizionizmus még jó darabig főbűnnek számított, és ezen a címen Kossuth-díjas szerzőket is börtönbe zártak forradalmi tevékenységükért. A Rákosi-korban megkoszorúzott költők legjobbainak önmagára ocsúdását, verseiknek etikai és esztétikai megújulását vádként fordították vissza a szerzőkre. A forradalmat előkészítő, támogató és az ország újabb megszállása ellen tiltakozó költőket akkor sem felejthetjük el, ha korábban káros szellemű írásokat is közreadtak. 1960-ban nemzetközi tiltakozás nyomására engedték ki rabságából Déry Tibort, Zelk Zoltánt, Háy Gyulát s még jó néhány pályatársukat. Így is több mint három évet töltöttek börtönben. F fiatal költőket is lecsuktak, például Lakatos Istvánt, Buda Ferencet, Eörsi Istvánt. Évekig tartó szilenciumra ítélték Illyés Gyulát, Benjámin Lászlót, Tamási Lajost. A költészet legnagyobb tekintélyei – az említettek

mellett Kassák Lajos, a prózaírók közül Tamási Áron – még jóideig „csengőfrászban” éltek, és megélhetési gondokkal küszködtek. Esztendőök teltek el, mire ismét napvilágot láthatott Illyéstől az *Új versek* című kötete – 1961-ben –, Benjámintól az *Ötödik évszak* – 1962-ben –, majd az erős új hullámot hozó, a bartokiság örvén együtt említhető Juhász Ferenc, Nagy László, Csoóri, Tornai, Fodor András új verseskötete. Legjobb költőink tehetségük öntörvényeit követték, de a korra így is rányomta bélyegét, hogy a költészet 1953–56-os társadalmi fölhajtó ereje megtört, illetve hamis irányba fordult.

A hatvanas évek elején új nevek bukkantak föl az ismeretlenségből, hogy betöltsék a hatalmas űrt, amelyet az eltűnt vagy eltüntetett költők hagytak maguk után. A sajtó és a rádió kampányszerűen akarta elhitetni a közönséggel, hogy „tisztákra” van szükség, akik „megértették az idők szavát”. Teljesítményükről élénk vitákat és álvitákat rendeztek. Voltak közöttük tehetséges költők, de ma már alig van rá igény, hogy műveiket újból kiadják és megemlékezzenek róluk. Pedig a *Tűztánc* antológia költői közül Ladányi Mihály, Garai Gábor és Váci Mihály az évtized elején még igen népszerű volt. Váciért különösen vidéken rajongtak, főként az ország keleti részén. E három költő neve antológiákba szorult vissza, leszűkült műszámmal, a kettős identitás költészetét később magas szintre emelő Mezei András pedig 1968 táján talált magára. A következő költői antológia, a *Tiszta szigorúság* konszolidáltabb képet mutat: több tehetséget is felvonultat, a később fényes pályát befutó Csoórit, Orbánt, Szécsi Margitot, Kalász Mártont például. Lázadozni is lehetett már, ahogy a verseiért-fordításaiért nemrég kitüntetett Baranyi 1962-es *Villámok balladájának* közönségsikere mutatja. Bemutatkozó kötete kétszer is megjelent nagy példányszámban, s ez csak Bari Károly első könyvével ismétlődött meg az évtized végén. De még fájdalmasan sok év, sőt évtized kellett ahhoz, hogy az irodalom viszonylagos szabadsága legalább az 1956-os szintet elérje. Megtanultuk, hogy bár fontos fokmérő a népszerűség, nem mindig működik egy ütemben az „idő rostájával”. Bella, majd Utassy vagy Tandori első kötetét ma is emlegetjük, míg Bari vitathatatlan érdeme – a cigány életézés mint *sorskérdés* művészi megjelenítése irodalmunkban – ma nemigen hat. Mindamellát a hatvanas évek lírájának fogadtatására, egy-egy Illyés-, Nagy László- vagy Weöres-műsor tekintélyes közönséget megmozgató sikerére s a verskötetek nagy példányszámaira nosztalgiával gondolhatunk vissza.

A Magyar Írószövetségben, 2013. február 21-én elhagzott, a hatvanas évek irodalmáról rendezett eszmecsere szerkesztett változata.

Annak ellenére, hogy ideológiai értelemben is tanok dúlta terepen indultak a hatvanas évek, az évtized végére bebizonyosodott, hogy a XX. század egyik nagy korszakát éltük a lírában. A hatvanas évek derekáig még jelen volt és alkotott Kassák Lajos, Áprily Lajos, Füst Milán. A legszínvonalasabb kötetek között kézbe vehettük Illyés és a harmadik nemzedék – Weöres, Vas, Zelk s az évtized végén Kálnoky – új verseskönyvét. Olvashattuk Benjámint, Csanádi Imre, Szécsi Margit s az újholdasok – Pilinszky, Nemes Nagy, Rába, Rákos, Lakatos, Lator – régen várt köteteit is. A legsikeresebb mű az évtized közepén, úgy érzem, Nagy László *Himnusz minden időben* és Juhász Ferenc *Harc a fehér báránnyal* című köteté, Weöres *Tűzkútja*, Illyés *Dólt vitorlájá* és Benjámint László *Tengerek fogságában* című könyve volt. Nagy László vezető helye az írott és íratlan népszerűségi listákon kitarított még vagy két évtizedig, sokunk számára napjainkig, és a hetvenes évek eleje-középe óta Csoóri neve is hasonló erővel visszhangzik mindmáig. Mellettük Pilinszkyt emelném ki, mint ma is erősen ható költőt. Válogatott verseinek könyve, a *Rekviem* (1963) befogadására sokkal jobban felkészült a közönség, mint a korábbi *Harmadnaponéra*. Nemes Nagy Ágnes új köteté, a *Napforduló* is esemény volt az évtized közepén. Weöres világirodalmi eseményszámba menő *Tűzkútja* és további kötetéi is megjelentek, de a hetvenes években előre haladva, az 1972-es *Psyché* sikere már nem volt arányban a mű kiemelkedő esztétikai értékével. A belőle készült film '79-ben csak rontott a nagy mű megítélésén. A költészet iránti érdeklődés a hetvenes években már ekkor érezhetően lanyhult.

A hatvanas évek során a fiataloknak nem volt könnyű a helyzetük ebben a több nagy generációt felvonultató mezőnyben, de bemutatkozó kötetével megjelent előbb Gergely Ágnes, Ágh István, Bella István, Buda Ferenc, Ratkó József, majd 1970-nel bezárólag Tandori, Utassy, Tóth Bálint, Marsall László, Szepesi Attila is, némelyik fájó késéssel. Napvilágot látott a hányatott sorsú költői antológia, az *Elérhetetlen föld* – a címadó vers Oláh Jánostól származik –, sokféle stílust mutatva fel, de közös céltól vezérelve: a hamu alatti parázs ébrentartásával megőrizni a Nékosz-mozgalom és '56 szellemét. Az 1968-as prágai tavasz hatása is ebben a gyűjteményben volt számomra a legjobban érzékelhető. Utassy-nak, Győri Lászlónak, Rózsa Endrének, Mezey Katalinnak és Kiss Benedeknek jelent meg egyéni könyve 1970-ig.

A '68-as nemzedék költője Petri György is, de az ő első kötete, Oláh Jánoséhoz hasonlóan csak '71-ben jelent meg. Az irodalom a lassanként helyreálló teljesség látszatát keltette, de ez nem volt igaz. Később derült ki, hogy még ebben a remekművek hosszú sorát felvonultató korszakban is milyen sokan hiányoznak. Külföldre szakadt hazánkfiainak kötetéi jókora helyet elfoglaltak volna a könyvespolcon, de őr tátongett a helyükön. Nem voltak jelen a költő Márai, Tűz Tamás és Határ Győző munkái, vagy a sokak által kedvelt Faludy György könyvei. Fiatalabbaké sem, akik már készen voltak a megmérettetésre, Papp Tibortól, Bakucz Józseftől Kemenes Géfin Lászlón át Gömöri Györgyig, Horváth Elemérig, Thinsz Gézáig. Jókora késéssel tudatosodott idehaza, hogy nem láthatók az elszakított területek nagy költői. Hiányzott a költészet élvonalába tartozó Székely János és Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos és Farkas Árpád, Páskándi és Lászlóffy, Tolnai Ottó, Ladik Katalin, Tözsér Árpád.

A hosszú (de így sem teljes) névsornál is többet mond, micsoda stílári és eszmei gazdagság született líránknak ebben a nagyon nehezen kezdődő évtizedében. Együtt volt még, ha fogyatkozó is, a Nyugat minden nemzedéke, a népi irodalom nagy egyéniségei és folytatói, az ősit és a modernet egyesítők áramlata, a Babits-iskola és az objektív líra hívei – s az újítók izgalmas kísérletei. Az ötvenes évek végének és a hatvanas évek elejének dermesztő némasága és politikai kirakatirodalma után látható művekben testesült meg az értékeket hordozó magyar költészet. Barátaimmal olykor próbáltuk felsorolni a kor legkiválóbb költőit, és emlékszem zavarunkra: sosem érhattük be három, hat vagy tizenkét névvel – a bőség zavarában folytatni kellett a sort.

Emlékszem, hogy mi mindennek *ellenére* jött el a hatvanas évek közepére a költészetnek ez a gazdagsága. Csak 1956. november 2-án került napvilágra a kor legnagyobb hatású műve, Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című, hat éve kész költeménye, hogy aztán újra tetszhalálra ítélik egészen a '80-as évek második feléig. A hatvanas években nem egy költőt, író szilenciummal sújtottak vagy kitiltottak valamelyik megyéből, mint Csoórit, Ladányit, a novellista Galgóczit. Mindamellet az irodalom a kiegyensúlyozottság képét mutatta.

Csoóri Sándor az évtized második felében tette szóvá, hogy mi is *A kiegyensúlyozottság ára*, miért csonka, vagy miért csupán látszat az a szabadság, amelyet az irodalom sokszínűsége mutat. A hatvanas

években olyan hallgatóságos kiegyezés jött létre a hatalom és az irodalom között, hogy minden irányzat követői megjelenhetnek, ha továbbra sem tesznek szavá sorskérdéseket, olyanokat, mint az ország megszállva tartása, az '56-os forradalom, a külföldre szakadt magyarok helyzete, vagy a népbetegségeként terjedő öngyilkosság, az alkoholizmus ijesztő adatai. Ha tehát nosztalgiával gondolunk a hatvanas évek lírájának aranyidejére, vegyük tudomásul, hogy a szabadságnak mekkora híja volt.

A visszaemlékezésnek akkor van értelme, ha a mára nézve hasznos tanulsághoz jutunk. Nos, a hatvanas években sokkal-sokkal népszerűbb volt a költészet, mint ma. A művelődési központokban (Egyetemi Színpad, Fészek Klub, Kassák Klub stb.) telt házzal rendeztek költői műsorokat, és a lírát sokan nevezheték „vezető műnemnek”.

Erre a rangra régóta nincs szükség, a költészet rangjelzés nélkül is éppolyan becses, mint az elbeszélő művészet. De negyvenöt-ötven évvel ezelőtt a közönség főként a költőktől, íróktól várta, hogy az igazat kifejezzék, s a valóságot megmutassák. Mindez a hivatalos politika bírálatát jelentette, az pedig még a nyolcvanas években is kockázatvállalást kívánt a szerzőktől, lásd Csoóri, Petri vagy Nagy Gáspár eseteit. Az anyagi és kiadási gondokkal küszködő költőkről szólva ma inkább áldozatvállalást mondanék, amelyet elvárni éppúgy nem lehet, mint annak idején a politizálást, de a költészet s általában a kultúra iránti közönybe nem nyugodhatunk bele.

Ma elvileg mindenkinek joga van ahhoz, hogy belátása szerint írjon bármiről, bárhogyan, ha ezt méltányolható színvonalon teszi. Adminisztratív intézkedésektől nem kell tartani. De a sorskérdések egy része még mindig megoldatlanul mered ránk, s újabbak is fölmerültek. Meddig növekszik a szakadék szegények és gazdagok között, megállítható-e a munkanélküliség terjedése, felszámolható-e a korrupció és a bűnözés, nem marad-e frott malaszt a belső és az uniós demokrácia? „Jogállamban a pénz a fegyver” – idézhetem József Attilát, és a bajok gyökere ma még inkább itt rejlik, mint mikor a nagy költő leírta. Az álkultúrát monstruózus tévéműsorokkal, vetélkedőkkel állítja az érdeklődés középpontjába a televízió s a sok színes magazin, az értékes irodalomnak pedig, különösen a költészetnek, alig jut parányi hely. A minőségi irodalom szinte szóhoz sem jut a tömegkultúra lármájától és a giccstől, amely hamis ideálképet és életmodellét táplál be a fiatalokba.

A pénzvilághoz való viszony alighanem az első számú oka a költészet és irodalom megosztottságának. A megvesztegetéssel szemben ma nincs meg a kellő erő, amely '56-ban minden akadály, előítélet, csábítás és hasonlók ellenére összefogta az íróársadalmat. Az utak nem egyformán indultak – minden út egyéni út –, de a cél közös volt. Az '56-os tömegtüntetéseken együtt meneteltek és skandáltak követeléseiket a pesti és a vidéki diákok, munkások és értelmiségiek. S ahogy a főváros és a vidék mindenütt egyet akart, úgy az írószövetségi összejöveteleken, a Petőfi Körben és azon kívül is egyezett az írók célja: elsöpörni a diktatúrát, és megtalálni az utat a demokráciához. Az írók nagy többsége nem a kapitalizmust akarta visszahozni, miután a nép elkergette a moszkvai helytartókat. Bibó Istvánra hivatkozom: a forradalomról, amelynek hőse volt, úgy emlékezett meg, hogy a magyarok nem az alapvető intézmények közösségi tulajdonát akarták megdönteni. Jól képzett történészek mondják, hogy a *harmadik út* merő álmodozás – olyan világ uralkodik hazánkban, amelyet a nagyhatalmak közül az erősebb akar. A jelek szerint igazuk van – sajnos.

Egy pillanatra hadd tekintsek vissza még régiebb időkre. 1937-ben a népi írók vezetésével háborúellenes, a nagyipar és a nagybirtok demokratikus és igazságos kisajátítására törekvő nemzeti programmal állt elő a Márciusi Front. Az értelmiséget mozgósító mozgalom célja a nácizmus győzelme és a világháború miatt pusztá vágyalom maradt. Szép álmom volt, mint 1789 *Az ember tragédiájában*. Ötvenhatban a diákok 12 pontja lényegében a Márciusi Frontot újította föl. Ez a kísérlet is sikertelen maradt. 1989-ben a kádári örökségről *gazdasági okokból* önként lemondó kormány átadta a hatalmat a *gazdasági program nélkül* politizáló nemzeti demokratáknak, akik nem tudták megakadályozni, hogy a kormányzásról leköszönő szocialisták és a velük váratlanul szövetségre lépő, nyugati támogatást élvező liberálisok – akik a szocializmus megdöntésére oly büszkék voltak – szétosszák egymás és a behívott tőkészek között az ország javait. Azóta jól megvilágosodott, hogy a globális kapitalizmus mindenhatósága éppúgy nem vezet a lehetséges világok legjobbjához, mint az államszocializmus. A mulasztások jóvátételéül szükség van a nemzetre, kultúránk összetartó keretére, igazságszerető értelmiségre éppúgy, mint a közösség fő eszközére, az anyanyelvre. Ezt az egyszerű tényt lenne jó belátnia egész íróársadalmunknak – úgy talán feloldódna fölöttünk a mai, példátlan megosztottság átka.